

SUBTROIPIK MEVA TURLARI VA ULARNING AHAMIYATI

Amirova Noila Murodullo qizi
Toxirov Abbas Abrorovich
Qulmaxammatova Dildora Toshtemir qizi
Sobirjonova Gulchehra Sodiqjon qizi

Annotatsiya: *Subtropik mevalarning foydasi. Anorning turlari. Anjir o'simligi to'p mevalardan ikki marta hosil beradi. Xurmo daraxtlariga siyrak-yarusli va o'zgargan-liderli tizimda shakl beriladi. Chilonjiyda tog' va tog'oldi yerlarda ekilishi mumkin. Anorzor bog'lar bir yillik ko'chatlardan barpo etiladi.*

Kalit so'zlar: *subtropik mevalar, joy tanlash, bog' barpo qilish, ko'chatlarni ekish muddatlari, usullari texnikasi, ko'chatlarni parvarishlash, bog'larni o'g'itlash, sug'orish, shakl berish, kesish, kasallik va zarakunandalarga qarshi kurash, hosilni terish, tashish, saqlash, anor, anjir, xurmo, chilonjiyda.*

Kirish

Anor – issiqsevar o'simlik, foydali harorat 5000oC ga yetganda undan a'lo sifatli meva olinadi. Janubiy hududlarda anor dengiz sathidan 1200 m balandlikda, qariyb 700 mm yog'ingarchilik tushadigan lalmikor yerlarda yetishtiriladi. Anorzor bog'lar bir yillik ko'chatlardan barpo etiladi. Anorzor bog' barpo etish uchun yer boshqa meva daraxtlar uchun tayyorlangandek, odatdagi usulda tayyorlanadi. Anor sovuq shamollardan himoyalangan va quyosh qizdirib turadigan unumdor qumoq bo'z yerlarda o'sadi. Sho'rlangan va botqoqlashgan yerlarda yaxshi o'smaydi. Anor ko'chatlari bir-biridan 4 x 2 m oraliqda, lalmikor yerlarda o'stirilganda esa 5x4 m oralatib o'tqaziladi. Anor chetdan changlanadigan o'simlik, lekin o'z-o'zidan ham changlana oladi. Shuning uchun, anorning har xil navlarini aralashtirib ekish hosildorlikni oshiradi.

Anor ko'chatlari asosan bahorda - mart oyi oxiri aprel oyi boshlarida ekiladi. Ko'chatlar ekiladigan o'ralarning chuqurligi 60 sm, kengligi 75 sm gacha bo'ladi. Ko'chatlar ekishdan oldin yerlar chuqur 40-50 sm chuqurlikda plantajli pluglar bilan ag'darib haydalishi lozim. Ko'chatlar ekilgandan so'ng jo'yaklab sug'oriladi. Sug'orilgandan 2-3 kun o'tgach, ko'chatlar to'g'rilab chiqiladi va zarur bo'lsa, ular tagiga tuproq tortiladi. Anor ko'chatlari o'tqazilgan dastlabki yili vegetatsiya davri davomida 10-12 marta (gektariga 600-700 m³ hisobida) sug'oriladi. Anorlar tuprog'ining namligi dala nam sig'imiga nisbatan 75-80 % da saqlanadi. Oxirgi suv oktyabrning birinchi o'n kunligida beriladi. Har galgi sug'orishdan so'ng tuproq

yetilishi bilan sug'orish egatlari va o'simlik taglari hamda qator oralari yumshatiladi. O'simlik qator oralari yoz davomida 4-5 marta yumshatiladi. Kuzda anor tuplari yostiqlik bilan tuproq bilan ko'miladi. Qishda qattiq sovuq bo'lmaydigan va harorat 15-16o dan pastga tushmaydigan, janubiy hududlarda anor tuplari ko'milmay o'stiriladi. Dastlabki ikki yil davomida qator oralari qora shudgorligicha qoldiriladi, undan keyingi yillar qator oralari siderat ekinlarni ekish maqsadga muvofiq bo'ladi. Hosilga kirgan anor o'suv davrida 9-10 marta sug'oriladi. Sug'orish normasi gektariga 800-900 m³, anor tuplarini qishda oson bo'lishi uchun o'suv davrida bostirib sug'oriladi. Shoxlar mog'orlamasligi uchun qishda sug'orilmaydi, lekin qish juda quruq kelganida bir-ikki marta gektariga 1500-2000 m³ me'yorida sug'oriladi. Yosh anorzorlar bog' barpo qilgandan so'ng uchinchi yildan boshlab gektariga 25-30 t hisobidan go'ng berilib o'g'itlanadi, beshinchi yildan boshlab esa har uch yilda bir marta 35-40 t dan go'ng ishlatiladi.

Mineral o'g'itlardan dastlabki ikki yilda har yili gektarga ta'sir etuvchi modda hisobida 30-35 kg dan azot, 20-25 kg dan fosfor va 7-8 kg dan kaliy solinadi. Uchinchi, to'rtinchi yilda azot va kaliy miqdori ikki barobar, fosfor esa 1,5 barobar oshiriladi. Besh yoshli va undan oshgandan keyin har gektarga azot normasi 100-120 kg/ga, fosforni 60-65 kg va kaliyniki 25-30 kg/ga yetkaziladi. Unumdorligi past yerlarda azot va fosfor miqdori 1,5-2 barobar oshiriladi, shulardan azotning 50 % i yoz davomidagi oziqlantirishda beriladi. O'g'itlar yosh bog'larda 15-20 sm chuqurlikda, hosilga kirgan anorzorlarda esa 35-40 sm gacha chuqurlikda solinadi. Kuzda anor tuplari qishga ko'milgandan keyin, qator oralari 25-30 sm chuqurlikda haydaladi. Shudgor qilingan yer bahorda boronalanadi, qatordagi o'simliklarni yonlari esa, o'suv davri davomida 2-3 marta yumshatiladi. Muntazam ravishda sug'orib turish muhim o'rin tutadi, aks holda anorlar yorilib ketadi. Har galgi yoki har ikki sug'orishdan keyin oralari yumshatiladi.

Anjir. Bog'ni parvarish qilish agrotexnikasi ham anorzorlardagi singari bo'ladi. Shuning uchun, faqat farq qiladigan ayrim xususiyatlariga to'xtalib o'tamiz. Boqqa uzunligining 2/3 qismigacha qisqartirilgan bir yillik ko'chatlar o'tqaziladi. Oziqlanish maydoni anorga qaraganda katta 5x4 m bo'ladi. Anjir tupiga bo'yi 30-40 sm ga yetadigan past tanali daraxt ko'rinishida shakl beriladi. Tanadan yuqorida 3-4 ta asosiy shox qoldirilib ulardan ikkinchi va undan keyingi tartib shoxlari shakllantiriladi. Anjir tupiga bu xilda shakl berilsa, uni qishda ko'mish qulay bo'ladi. Asosiy shoxlar haddan tashqari ko'p bo'lib ketsa, anjir tupi ham kattalashadi va oqibatda tupni ko'mish va ochish ishlari qiyinlashadi.

Anjir tuplari ochilgandan keyin ikkinchi yilga qoldiriladigan asosiy shoxlar tanlanadi, qolgan shoxlar kesib tashlanadi. Shoxlar uzunligining taxminan uchdan

biriga (1,5 m ga yaqin) qisqartiriladi. Har qaysi shoxda 40-50 sm qisqartirilgan ikkinchi tartib novdalaridan uchbeshtasi qoldiriladi, qolgan shoxlar kesib tashlanadi yoki o'sgan sayin chilpib boriladi. Undan keyingi yillarda yuqori tartiblardagi shoxlar chiqariladi. Daraxt yaxshi shoxlashini ko'plab, dastlabki ikki-uch yilda erta ko'klamda asosiy shoxlarning uchlari hamda o'tkazuvchi markaziy shoxlar qisqartiriladi. Juda ko'p butab tashlanmaydi, chunki uning oqibatida ko'p bachki novdalar chiqaraveradi, lekin shoxi ko'paymaydi. Sust shoxlanganida 40-60 sm uzunlikda novdalar uchi chilpinadi. Anjir shu yilgi novdalarida, asosan o'rtacha uzunligi 40 sm cha bo'lgan birinchi-uchinchi tartib shoxlarda meva hosil qiladi. Shuning uchun, butash paytida aynan ana shunday shoxlar chiqarishga erishish lozim. Ammo shox-shabba haddan tashqari qalinlashib ketsa, bu hol daraxtning meva hosil qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Anjir o'simligi to'p mevalardan ikki marta hosil beradi. Birinchisi iyun oxiri - iyul boshida yetiladi. Bu mevalar kam shira bo'lib, xo'jalik jihatdan unchalik ahamiyatli emas. Avgustdan oktyabr oyi yarmigacha to ko'mish paytigacha ikkinchi hosil yetiladi. Lekin, asosiy hosil (70-75 %) avgustda to'la pishadi.

Shox-shabba shakl berilgan bo'lsa, uning parvarishi qurigan, singan va qalinlashtiradigan shoxlarni kesib tashlashdan iborat bo'ladi. Qarigan anjir daraxti yoshartiriladi, buning uchun shox-shabbaning ayrim qismlari butalib, yil davomida 2,5 m uzunlikka yetadigan novdalar chiqaradi. Yosh shoxlar hosil qilish maqsadida bu novdalar yozda chilpinadi. Ba'zi navlarida bachki novdalar hosil qiladi. Bu esa, juda sermehnat hisoblangan ko'mib o'stirish o'rniga anjirni bachki novdalardan o'stirishga o'tish fikrini tug'diradi.

Ko'pchilik hududlarda ko'mish hisobga olinib 3 ta asosiy shox chiqarib shakl beriladi, ko'mish paytida shoxlardan biri singanda ham anjir tupi saqlanadi. Vegetatsiya davri davomida ildiz bachkilar 2-3 marta olib tashlanadi, shox-shabbani qalinlashtiradigan hosilsiz shu yilgi novdalar, g'ovlab ketuvchi novdalar va quriyotgan qari shoxlar iyun-iyul oylarida bir-ikki marta butaladi. Anjirzorlar barpo qilingan dastlabki yili 10-12 marta; o'tqazilgandan keyin dastlabki uch yil mobaynida 10-11 marta sug'oriladi, hosilga kirgan anjirzorlar esa, janubiy hududlarda 7-10 marta, shimoliy hududlarda 4-5 marta (gektariga 800 m³ hisobida) suv beriladi. Shoxlari mog'orlamasligi va chirimasligi uchun qishda sug'orilmaydi. Vegetatsiya davri davomida tuproqning bir metr qavatidagi namligi 18 % atrofida bo'lishi kerak. Undan ham ko'p namlik, garchi hosilni (8,5-10 %) oshirsa hamki, mevalarning kuchli o'sishiga, ularning o'sishi kech tugallanishiga sabab bo'ladi. Oqibatda kuzga berib novdalarning uchki qismlari pishmay qoladi va qishda hatto tuproq ostida ko'milgan bo'lishiga qaramay sovuq uradi. Hosilga kirgan anjirzorlarning har gektariga: (sof

modda hisobida) 120-180 kg azot, 90-120 kg fosfor va 45 kg kaliy beriladi. Yil oralatib gektariga 10-12 t dan go'ng solinadi. Hosilga kirmagan anjirzorga solinadigan o'g'itlarning miqdori ikki-to'rt marta kamaytiriladi.

O'zbekistonning shimoliy zonasida hosildor yosh anjirzorlarga 60 kg azot, 45 kg fosfor va 10 t chirigan go'ng beriladi. Anjir tuplari oktyabrning ikkinchi yarmi - noyabrning boshlarida bargning to'kilishini kutib o'tirmay (ular uzoq vaqtgacha to'qilmay turaveradi) ko'miladi. Ko'mish oldidan anjir qator oralari sug'oriladi, haydaladi. Anjir tuplari har doim bir tomonga qaratib qator bo'ylab egiladi va yerga yotqizib, tepasiga poxol yoki qamish yopiladi, so'ngra yumshoq nam tuproq tortiladi. Tana va novdalarning haddan tashqari egib yubormaslik uchun anjir tupi ostiga tuproqdan «yostiqla» qilinadi. Bahorgi sovuqlar o'tgandan so'ng (o'rtacha aprelning dastlabki 5 kunligida) anjir tuplari ochiladi. Kech ochilganga qaraganda barvaqt ochilgan anjir tuplaridan ko'proq hosil olinadi. Bu kurtaklarning mog'orlashidan kam nobud bo'lishi hamda barvaqt o'sa boshlashi va to'pmevalarning ko'proq yetilishi hisobiga erishiladi. Tuplar ochilgandan keyin do'nklar yoyiladi, chuqurlar to'ldiriladi va maydon tekislanadi.

Xurmo uchun quyosh doim tushib turadigan, sovuq shamoldan himoyalangan, sizot suvlari sathi 2 m dan chuqur unumdor yerlar ajratiladi. Xurmo ko'chatlari o'tqaziladigan yer odatdagi usulda, boshqa meva daraxtlari uchun belgilangan tartibda ishlanadi. Xurmoning Kavkaz yoki Virgin xurmosi payvandtagida o'stirilgan bir yoki ikki yoshli ko'chatlari erta bahorda 1 aprelgacha oziqlanish maydonini 6x6 m qilib o'tqaziladi. Chetdan changlanadigan navlarni ekishda changlovchi navlar har uchinchi qatorga ikkitadan ko'chat oralatib o'tqaziladi. Dastlabki yili xurmo bog'lari 10-12 marta sug'oriladi. Bulardan oxirgisi 15 sentyabrdan kechiktirmay beriladi. Qator oralari sabzavot, kartoshka va dukkakli don ekinlari ekiladi. Hosilga kirgan xurmo bog'larning qator oralari o'tlar bilan band qilinadi, chunki xurmo daraxtlari yerning qattiq kizishiga bardosh berolmaydi. Unumdor yerlardagi xurmo daraxtlari, odatda hosil bergunga qadar o'g'itlanmaydi. Hosil berish davrida gektariga 120 kg, azot 90 kg fosfor va 60 kg kaliy (sof modda hisobida) solinadi. Har uch yilda bir marta gektariga 10-12 t go'ng beriladi. To'la hosilga kirgan va hosildorligi yuqori bo'lgan yillar o'g'itlar normasi oshirilib, o'suv davri davomida 8-10 marta sug'oriladi.

Xurmo daraxtlariga siyrak-yarusli va o'zgargan-liderli tizimda shakl beriladi, bunda markaziy tanasi 50-60 sm gacha o'sadigan 4-5 ta asosiy butok saqlab qolinadi. Ko'chatlar o'tqazilgandan keyin uning 70-90 sm dan yuqori qismi kesib tashlanadi. Kelasi yili ikkinchi tartib shoxlarini tanaga yaqin joydan shakllantirish maqsadida birinchi tartib shoxlar 30-40 sm qoldirib butaladi. Undan keyingi yillarda

shox-shabba siyraklatib boriladi, kurib qolgan, singan, chalkash o'sgan, g'ovlangan novdalar, shuningdek hosil berib bo'lgan kuchsiz, kalta novdalar kesib tashlanadi. Lekin, xurmo daraxti haddan tashqari ko'p butalanmaydi, chunki hosil kamayib ketishi mumkin. Shox-shabba qalinlashtirilmay bir me'yorda siyraklatilsa, novdalarning o'sishi va hosil to'plashi uchun eng qulay sharoit vujudga keladi. Xurmo daraxtning yog'ochligi mo'rt bo'ladi. Shuning uchun, iyun oyidan hosildor daraxtlar ostiga tirgovuchlar qo'yilishi kerak.

Chilonjiyda (unabi) payvand qilingan bar yillik ko'chatlardan boqqa ekiladi. Buning uchun quyosh tushib turadigan, shamollardan himoyalangan maydonlar tanlanadi. Chilonjiyda har xil yerlarda o'saveradi, lekin sizot suvlari yuza joylashgan, botqoq, juda nam va kuchli darajada sho'rlangan yerlar uning uchun yaroqsiz hisoblanadi. Chilonjiyda tog' va tog'oldi yerlarda ekilishi mumkin. Unumdorligi past yerlarda u yaxshi hosil bermaydi. Bog'lar odatdagi usulda tayyorlanadi. Yerni haydash paytida gektariga 10 t chirigan go'ng va 100 kg fosfor solish lozim.

Oziqlanish maydoni sug'oriladigan yerlarda har tup o'simlik uchun 6x4 m, shartli sug'oriladigan yerlarda 5x3 m, yo'l yoqasiga qator qilib o'tqazilganda esa 3 m bo'lishi kerak. Ko'chat o'tqazish janubiy hududlarda 20 martgacha, shimoliy hududlarda esa 1 aprelgacha boradi. Chilonjiyda chetdan changlanadigan o'simlik bo'lganidan, boqqa uning ikki-uch xil navi ekilishi kerak. Ko'chatlar o'tqazilgandan keyin butaladi. Xurmo singari chilonjiyda dastlabki yili 8-12 marta sug'oriladi. Tanasining tagi mul'chalanganda esa sug'orish soni yarmiga qisqartiriladi. Keyingi yillarda esa o'suv davridagi sug'orishlar 3 - martgacha kamaytiriladi va qishda esa bir marta yaxob berish bilan chegaralanadi.

O'simliklarning ildiz bo'g'zidan o'sib chiqqan bachki novdalar davriy ravishda yo'qotib turiladi. Agar o'tqazilgandan so'ng chilonjiyda yaxshi o'smasa, bu holda har bir daraxt ostiga 4 kg go'ng, 60-100 g azot, 50-70 kg fosfor solinadi. To'rt-besh yildan keyin chilonjiyda bog'i har yili gektariga 20-40 t go'ng va 120-130 kg azot, 60-90 kg fosfor va 60 kg kaliy hisobida o'g'itlanadi.

Subtropik meva daraxtlarga shakl berish o'ziga xos bo'ladi. Masalan, anor tuplariga bog' barpo etilgan yili kuzda shakl beriladi. Buning uchun bir yillik tupda qator tomondagi eng rivojlangan novdalardan 3-4 tasi tanlanadi. Shunday qilinsa keyinchalik tuplarni qishga ko'mish oson bo'ladi. Vegetatsiya mobaynida har tupda ikkinchi-uchinchi tartib o'rindosh novdalar, har qaysi uchinchi tartib novdada ikkitadan ikkinchi tartibda novda qoldiriladi, qolganlari kesib tashlanadi. Asosiy shoxlari chilpinadi. Katta tuplardagi (ular ochilgandan keyingi) zararlangan va kasallangan hamda tupni qalinlashtiradigan shoxlar kesib tashlanadi. Yerga egilib qolgan shoxlar tirgovuch qo'yib ko'tariladi.

Shakl berish va jihatidan qaraganda anorning har xil navlari bir-biridan at farq qilmaydi. Anor tuplariga shakl berish va butashda hosil beradigan yaxshi rivojlangan va o'rtacha uzunlikdagi shoxlarni mumkin qadar ko'p chiqarishga jiddiy e'tibor beriladi. O'sishni tartibga solishda qo'llaniladigan asosiy usul anor tupini bir me'yorda siyraklatishdan iboratdir, bunda shox-shabba ichiga yorug'lik bemaolol o'tishi at up siyrak bo'lishiga erishmok lozim. Bu tadbir gul hosil bo'lishiga yordam beradi. Xaddan tashqari ko'p siyraklantirilsa bachkilar cho'zilib, o'sib ketib hosildorlikni pasaytiradi. Novdalar cheklangan holda va asosan yaxshi shoxlangan novdalar chiqarish, ularni uyg'unlashtirish hamda ko'mish va ochishda qulay bo'lishi uchun tupga ixcham shakl berish maqsadida qisqartiriladi. Qari tuplar yoshartirilishi kerak, buning uchun shoxlar yaxshi chikkan yon novdalargacha butab tashlandi. Ana shu maqsadda bachki va qalinlashtiradigan novdalarning bir qismi kuriyotgan shoxlarni almashtirish uchun qoldiriladi.

Xulosa

Subtropik o'simliklar - asosan, doim yashil, barg to'kadigan ba'zi mevali daraxtlar hamda butalar. Bularga avokado, anjir, anor, apelsin, mandarin, limon, greyfruit, zaytun, xurmo, chilonjiyda (unobi), pista, mushmula, tok, dafna va boshqa kiradi. Subtropik mevalar mazali, to'yimli va dorivor xususiyatga ega meva beradi. Mevasi yangiligicha, konservalangan hamda quritilgan holda iste'mol qilinadi. Subtropik mevalar vegetatsiya davrining uzunligi, qishda tinim davriga o'tishi bilan tropik o'simliklardan farqlanadi. Asosan, subtropik mintaqalarda yetishtiriladi. Oranjereya yoki transheyalarda, shuningdek, uy sharoitida o'stiriladi. Subtropik mevalarning sovuqqa chidamliligi turlicha. Masalan, limon sovuqqa chidamsiz, anjir, anor, xurmo chidamliroq. O'zbekistonda subtropik mevalarning ba'zi turlari (apelsin, mandarin, limon va boshqalar) oranjereya yoki transheyalarda, shuningdek, uy sharoitida o'stiriladi. So'nggi yillarda subtropik mevalar Shreyder nomidagi Bog'dorchilik, uzumchilik va vinochilik institutining Janubiy O'zbekiston tajriba stansiyasida, Toshkent viloyati Qibray tumanidagi limonariy shirkat xo'jaligida, Surxondaryo viloyatidagi Denov o'rmon xo'jaligida va boshqa bir qancha viloyatlardagi ayrim xo'jaliklarda, shuningdek, tomorqalarda o'stirilib, ko'chatlari yetishtirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kulkov O. P., Muhamedzyanov Sh. O'zbekistonning subtropik o'simliklari, T., 1968;

-
2. Jivotinskaya S., Vostochnaya xurma v Uzbekistane, T., 1989; Zaysev Yu. I., Sitrusovqe v komnate, T., 1990.
 3. T.E.Ostonqulov., S.X.Narziyeva., “Mevachilik asoslari”

